

Francesc Español (1907-1999), o la passió per l'Entomologia

Xavier Bellés

El 29 de juny de 1999 ens deixà per sempre Francesc Español i Coll, entomòleg apassionat i mestre d'entomòlegs. Havia nascut el 1907, i la major part dels seus 91 anys de vida la dedicà no tan sols a l'estudi dels insectes coleòpters, dels que fou un especialista admirat i respectat internacionalment, sinó també a ajudar a d'altres entomòlegs, en particular els més joves, per la qual cosa ha estat una persona estimada per tothom. La seva ha estat una vida dedicada en cos i anima a l'Entomologia, i val la pena recordar-la ara breument.

De Valls a Barcelona

Francesc Español i Coll va néixer a Valls (Alt Camp), el 8 d'octubre del 1907⁽¹⁾. Feu el batxillerat al mateix Valls, amb els Germans de Sant Gabriel, i obtingué el títol a la ciutat de Tarragona. A Valls, en bona part per influència del germà Adrià, del Sant Gabriel, i del qual Español sempre guardà un record amable, començà a interessar-se per la història natural i pel món dels insectes. De fet, arribà a aplegar una quarantena de capsos grans plenes d'insectes, especialment coleòpters i hemipters, material que després aniria a parar al Museu de Zoologia de Barcelona.

És en aquesta etapa primerenca a Valls que comença a iniciar-se en l'estudi de la fauna cavernícola, una especialització que ja no deixaria mai més. F. Español era un jove de 15 anys estudiant de batxillerat quan, a principis de 1923, conegué Ricardo Zariquiey en una excursió al massís de Garraf. R. Zariquiey, metge de professió, era alhora un naturalista destacat pels seus estudis biospeleològics i estava en contacte amb els experts

més importants de l'època. Podem imaginar que aquella trobada marcaria pregonament les tendències naturalistes d'Español. Un any després, Español explorava la cova del Traça, prop de Fontscaldetes (Alt Camp) i feia la seva primera troballa d'una nova espècie. Es tractava d'un coleòpter cavernícola que fou enviat a René Jeannel, al "Muséum national d'Histoire naturelle", a Paris. El juny del 1930, i al *Butlletí de la Institució Catalana d'Història Natural*, Jeannel publicava la descripció de la nova espècie amb el nom *Speophilus españolii*, la qual cosa degué representar un notable estímul que vindria a consolidar les preferències d'Español per l'estudi de la fauna de les coves⁽²⁾.

Entretant, Español havia aconseguit el seu servei militar, que feu al Marroc, a la circumscripció de Ceuta-Larraix, entre 1926 i 1929. Lluny de ser una etapa estèril, aprofità l'avinentsa i dedicà les hores que li deixava el servei per a reunir una interessant col·lecció de coleòpters nordafricans. En aquesta col·lecció destacaven el coleòpters de la família dels tenebrionids, típics de zones àrides. És molt possible que aquesta estada al nord d'Àfrica comencés a despertar el seu interès per aquest tipus de fauna, que després cristal·litzaria en nombroses aportacions a l'Entomologia sahariana i de zones àrides, i a la taxonomia dels tenebrionids.

Quant a la seva formació acadèmica, acabat el batxillerat es decidí per cursar la carrera de Farmàcia, la qual cosa feu a la Universitat de Barcelona entre 1931 i 1935. Durant aquest període d'estudiant universitari no deixà pas la Entomologia. Ans al contrari, Barcelona li oferí més oportunitats per a desenvolupar els seus estudis, en particular en el sí de la Institució Catalana d'Història

Natural, on publicà els seus cinc primers treballs, entre 1932 i 1934, i en les instal·lacions del Museu de Zoologia (aleshores Museu d'Història Natural), on el 1932 ingressà com a regent d'Entomologia, per a ocupar la vacant que havia deixat el traspàs d'Ascensi Codina, i on rebé el valuós suport de Pius Font i Quer, un dels naturalistes més brillants del moment. Alhora, seguí amb les seves prospeccions subterrànies, per exemple, de les coves del massís de Sant Llorenç de Munt, les qual feu en col·laboració amb el Centre Excursionista de Terrassa. D'aquest episodi neix la seva relació amb els naturalistes terrassencs Joan Vives i Maria Rambla que, anys a venir, esdevindran destacats especialistes en coleòpters caràbids i en opilions, respectivament⁽³⁾.

Recent llicenciat en Farmàcia i en possessió del seu càrrec al Museu de Zoologia, el setembre de 1935 participà en el VI Congrés Internacional d'Entomologia, organitzat a Madrid sota la presidència d'Ignacio Bolívar, l'entomòleg espanyol més prestigiós de l'època. Español anava al congrés com a membre actiu (s'inscriví amb el número 172, d'un total de 400 congressistes de tot el món), juntament amb el seu amic R. Zariquiey,

amb Francisco García del Cid, catedràtic d'Entomologia a la Universitat de Barcelona, i amb Domènec Ventalló, aracnòleg del Museu de Zoologia. La tarda del diumenge 8 de setembre presentà la seva comunicació, *Un nuevo Pselaphus ibérico*, fruit de les seves campanyes sobre fauna endògena i cavernícola a la Serra de Prades. A part de les activitats acadèmiques, aquella fou una oportunitat singular per a visitar el "Museo Nacional de Ciencias Naturales" de Madrid, i conèixer personalment d'altres col·legues. Amb l'entusiasme que el caracteritzava, tot just arribat a Madrid visità les instal·lacions del Museu, en particular la Secció d'Entomologia, on tingué oportunitat de copsar la riquesa de les col·leccions de coleòpters. Va conèixer personalment el director del Museu, el famós Ignacio Bolívar, i el seu fill, Cándido, que era el responsable d'aquella secció, així com d'altres entomòlegs, alguns ja veterans, com Manuel Martínez de la Escalera, d'altres més joves, com Gonzalo Ceballos, Ramón Agenjo, o Eugenio Morales Agacino⁽⁴⁾. Aquest primer contacte amb el Museu de Madrid seria l'inici d'una llarga relació, la qual, però, no pogué fructificar immediatament, atès que

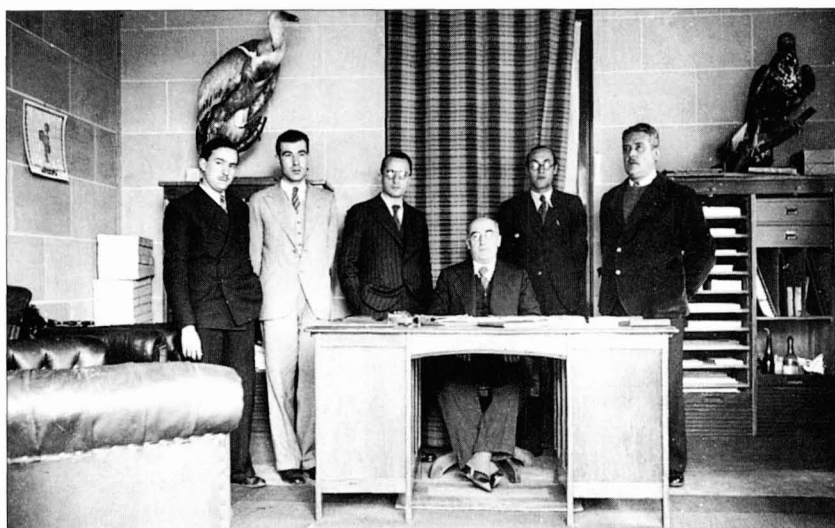

Fig. 1. Francesc Español (segon per l'esquerra) l'any 1932 al Museu de Ciències Naturals de Barcelona, aleshores dirigit per F. Pardillo (al centre, assegut).

ben aviat s'inicià la Guerra Civil, que significà un dolorós parèntesi en gairebé totes les activitats.

Tot i ésser mobilitzat, F. Español no abandonà les seves activitats naturalistes durant els anys que durà la guerra. Així, el 1937 apareix el seu primer gran treball de síntesi, amb el títol "*Assaig monogràfic del gènere Dendarus (Col. Tenebrionidae)*", extensa revisió publicada a la sèrie *Treballs del Museu de Ciències Naturals de Barcelona*, i que marca un contundent inici de la seva especialització en els tenebrionids. Alhora, va seguir les seves prospeccions biospeleològiques en el sí del Club Muntanyenc Barcelonès, centre excursionista en què havia trobat el caliu i suport necessaris per a les exploracions subterrànies. En els butlletins de l'època han quedat enregistrades les activitats d'exploració de coves i avencs corresponents als anys de guerra, i àdhuc la celebració, el 1937, d'un curs d'Espeleologia i Biospeleologia que Español organitzà en companyia del seu amic geòleg Nadal Llopis Lladó⁽⁵⁾.

La postguerra i el retorn al Museu de Zoologia

Mesos després d'acabada la Guerra Civil, concretament el 7 d'octubre del 1939 i a l'església de Sant Josep Oriol, a l'Eixample barceloní, F. Español es casà amb Josefina Cabeza. De caràcter dolç i prudent, li donarà sempre un suport silent i incondicional, de vegades fet de renúncies i sacrificis, que serà fonamental en la seva trajectòria. L'any 1941 passaren dues coses importants. La primera el naixement de la seva filla Josefina. La segona el nomenament de conservador tècnic d'Entomologia al Museu de Zoologia, en ser creat l'Institut Municipal de Ciències Naturals. No fou un nomenament fàcil, atès el context social del moment i la filiació del candidat, i tan sols es pogué resoldre amb la intervenció d'alguns col·legues solvents en el nou règim. F. Español té aleshores 34 anys i, malgrat les dificultats de la postguerra, reprèn de seguida i amb eficàcia les seves investigacions, en particular les dedicades als tenebrionids⁽⁶⁾. El 1943 inaugura la seva coneguda sèrie *Datos para el conocimiento de los Tenebrionidos del Mediterráneo occidental*, dins la qual arribaria a publicar una

trentena de treballs, a part de les notes i monografies independents.

Alhora, recupera les seves relacions amb els col·legues que queden al Museu de Madrid, en especial amb G. Ceballos, que havia estat nomenat director del recentment creat "Institut Español de Entomologia", que estava constituït per l'antiga Secció d'Entomologia del Museu Nacional, i que depenia del també recent Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC). El juny del 1943 Español fou nomenat Col·laborador del nou Institut, càrrec aleshores més aviat honorífic, tot i que comportava una modesta compensació econòmica. La seva col·laboració amb l'Institut es concretà en nombroses publicacions, en particular de tenebrionids, dels que podria comptar, per exemple, amb les riques col·leccions nordafricanas de Martínez de la Escalera. A més, l'Institut d'Entomologia l'ajudà en el finançament d'algunes campanyes entomològiques i biospeleològiques, i el comissionà com a delegat en congressos científics, com els internacionals d'Entomologia celebrats a Estocolm el 1948 i a Amsterdam el 1952⁽⁴⁾.

També poc després de la guerra, Español rep la visita de Joaquim Mateu, aleshores un jove de 18 anys que comença a freqüentar el Museu de Zoologia interessat en l'estudi dels coleòpters, en especial dels nordafricanas. Aquest serà l'inici d'una amistat que durarà tota la vida, i que fructificarà en un nou impuls a l'estudi de la fauna sahariana de coleòpters, en particular tenebrionids, però també bostríquids, clèrids, pselàfids i buprèstids. Així, en la dècada de 1940 Español acaba tot un seguit de treballs basats en les campanyes d'E. Morales Agacino i del propi J. Mateu al Sàhara, i en les del "Institut Scientifique Chérifien" de Rabat⁽⁷⁾.

Un altre aspecte que també comença a estudiar en aquesta època, i que li seguirà interessant durant tota la seva carrera, és el dels poblaments insulars. Quant a les Illes Balears, estava en contacte freqüent amb el naturalista sollerí Guillem Colom, i ja havia publicat dades de tenebrionids durant la guerra, però en la dècada de 1950 lliura a la premsa dos grans treballs de síntesi: els tenebrionids de les Pitiuses (1951) i els de totes les Balears (1954). També entra en contacte amb l'entomòleg canari José Maria Fernández, la qual cosa propicia la primera

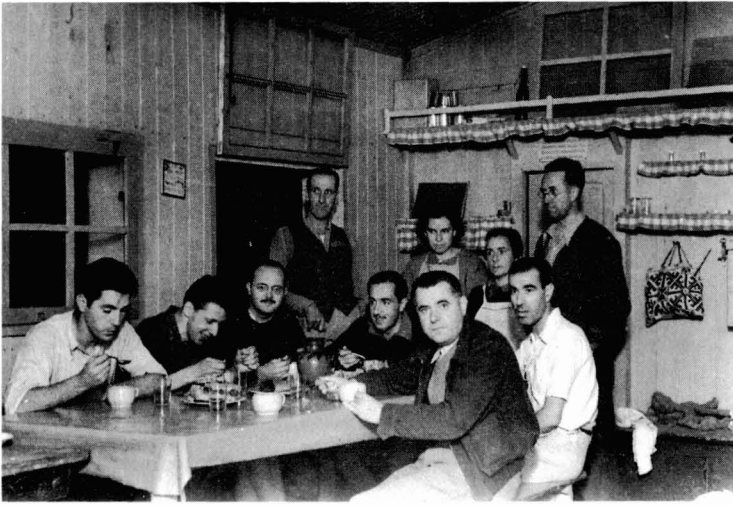

Fig. 2. Descans al refugi d'Igaratza, en la campanya biospeleològica a la Serra de l'Aralar l'agost de 1945. F. Español està assegut a l'extrem de la dreta. Darrera d'ell, dempeus, J. Elósegui. Asseguts, d'esquerra a dreta, veiem R. Margalef (segon), J. M. Thomas (tercer) i J. Mateu (quart).

visita a les Canàries i les primeres investigacions sobre la seva fauna, que s'inicien el 1947 amb la publicació d'un treball sobre els coleòpters de Lanzarote⁽⁸⁾.

Alhora, continuarà les seves recerques biospeleològiques en el sí del Club Muntanyenc Barcelonès. A part de les exploracions per terres catalanes, val a destacar l'expedició organitzada l'agost del 1945 a la Serra d'Aralar, al País Basc, en què es desplaçaren, a part de F. Español, Joaquim Mateu, Josep Maria Thomas i Ramón Margalef. A l'Aralar, al refugi d'Igaratza, els esperaven els companys de la Societat "Amigos del Aralar" entre els quals estava el que seria el seu bon amic Jesús Elósegui. Aquesta expedició, a part de proporcionar diverses novetats faunístiques, va donar a conèixer la importància del carst del nord de la península ibèrica i suscità la creació de grups naturalistes locals⁽⁵⁾. A aquest primer contacte amb les coves del País Basc en seguiren d'altres, com la campanya feta la tardor de 1947 amb J. Elósegui a les serres d'Urbasa i Andía, a Navarra, que fou subvencionada per el "Instituto Español de Entomología".

El 1948 es constituí el Grup d'Exploracions Subterrànies, del Club Muntanyenc Barcelonès, del que Español fou membre fundador. D'aquesta època són les campanyes biospeleològiques a La Cerdanya, de juny de 1950, i a les serres de Boumort i Tahús, del setembre-octubre del mateix any. La seva dedicació a la recerca biospeleològica el portà a participar en el I Congrés Internacional d'Espeleologia que es celebrà a París l'any 1953, on anà en companyia de J. Mateu i J. Elósegui. Un any després rep del Grup d'Exploracions Subterrànies el seu màxim guardó, el trofeu GES, per la seva infatigable tasca en el camp de la Biospeleologia⁽⁵⁾.

Miscelánea Zoológica i Biologia Aplicada

Un desenvolupament remarcable de F. Español a finals del anys 50 fou la creació de la revista *Miscelánea Zoológica*. Aquesta començà a aparèixer l'any 1958, quan Español comptava 50 anys, i ha continuat publicant-se fins l'actualitat. En els seus primers temps, a part de ser el principal

vehicle de publicació dels treballs fets al Museu de Zoologia, va representar un mitjà d'expressió important dels nostres zoòlegs, i comptà també amb aportacions significades d'especialistes d'arreu. Val a dir que la seva continuïtat fou un repte constant, atès que Espanyol sovint disposava tan sols d'un terç del pressupost que demanava l'impresora, i havia de fer veritables equilibris per tal d'editar els volums amb certa regularitat.

La seva tasca organitzadora no es limità a l'Entomologia, sinó que s'estengué per la zoologia, en general. *Miscelánea Zoológica* en fou una prova, com també ho fou la seva participació fonamental en el manteniment de les anomenades "reunions de zoòlegs" que constituïren un àmbit de discussió compartit entre el CSIC, la Universitat de Barcelona i el Museu de Zoologia. Aquestes reunions sorgiren de l'impuls inicial del Simposi de Biogeografia Ibèrica que s'organitzà l'estiu de 1957, en el qual Espanyol havia presentat un treball fonamental sobre l'evolució de la fauna coleopterològica a les cavitats subterrànies. Després d'aquest simposi, el CSIC, a instàncies sobretot d'Enric Balcells, promogué la Comissió de Zoologia, la qual propiciaria les reunions de zoòlegs seves esmentades. Espanyol prengué un paper molt actiu en totes aquestes iniciatives, animant les reunions, de primer a la Facultat de Ciències de la Universitat de Barcelona, i després als locals de la delegació del CSIC. Aquestes reunions de zoòlegs es perllongarien fins la dècada de 1980, quan la consolidació de la represa de la Institució Catalana d'Història Natural les feu redundants⁽⁹⁾.

Les reunions de zoòlegs ja suggereixen les relacions d'Espanyol amb el CSIC i la Universitat en aquesta època. Des d'un bon principi col·laborà amb l'Institut d'Estudis Pirenaics, dirigit per E. Balcells⁽¹⁰⁾, i amb l'Institut de Biologia Aplicada, amb seu a la Universitat de Barcelona, dirigit per F. García del Cid⁽¹¹⁾. Alhora, segueix els seus contactes amb l'Institut d'Entomologia de Madrid, el qual el seguí comissionant per participar en congressos internacionals d'Entomologia, com el de Viena (1960) i el de Londres (1964)⁽⁴⁾.

La seva relació amb F. García del Cid i l'Institut de Biologia Aplicada portà a Espanyol a ampliar el seu ventall d'interessos investigadors cap als insectes xilòfags. És a partir d'això que comença a treballar en la

taxonomia dels coleòpters anòbids, el tercer gran eix d'especialització del seu historial científic, després del coleòpters cavernícoles i els tenebrionids. El 1960, i a la revista *Publicaciones del Instituto de Biología Aplicada*, inicia la sèrie *Notas sobre anóbidos*, amb un estudi sobre els *Anobium* europeus, sèrie dins la que publicaria més d'un centenar de treballs i que es perllongaria fins gairebé el final de la seva vida⁽⁶⁾.

Als estudis sobre anòbids es varen afegir d'altres sobre grups de coleòpters amb interès forestal. Alguns d'aquests treballs es feren a instàncies del "Servicio de Plagas Forestales", que ja havia demanat l'ajut i l'assessorament d'Espanyol molt poc després de crear-se. Així doncs, al llarg dels anys 60 veiem diverses publicacions seves aparegudes al *Boletín del Servicio de Plagas*, en les que traspuen no tan sols els coneixements del taxònom, sinó també del naturalista capaç d'esbrinar les relacions entre les diverses espècies que componen un sistema (ja sigui un garrofer, o el peu d'un pi tallat), en poques paraules, tot fent allò que després es posarà de moda dir-ne Ecologia⁽¹²⁾.

Tot i que l'estudi dels anòbids passà a constituir un dels objectius principals de les seves recerques, Espanyol no deixà pas de banda els coleòpters cavernícoles. A principis de la dècada de 1960 s'incorpora al seu equip de col·laboradors l'espeleòleg Oleguer Escolà que, anys a venir, el succeirà en la responsabilitat de la recerca entomològica al Museu de Zoologia. Alhora, publica diversos treballs de síntesi, com l'esmentat abans sobre l'evolució de la coleopterofauna cavernícola, o be la revisió dels trèquids o dels pterostíquids cavernícoles ibero-balears, a part de descriure diverses espècies noves, d'entre les que escau destacar el sensacional *Ildobates neboti*, coleòpter descobert en coves de la Plana Alta i que causà un notable impacte entre els biospeleòlegs de l'època. Del 1965 són també les descripcions dels catòpids *Speonomus auroxi*, del Pallars Jussà, i *Anillochlamys urgellsi*, del Montsià, dedicats als seus col·laboradors Lluís Auroux i Isidre González Urgellés, i aquest mateix any participà en el IV Congrés Internacional d'Espeleologia, celebrat a Ljubljana.

Quant als tenebrionids, a part de seguir treballant en mostres ibero-balears, canàries i africanes, comença a estudiar faunes més

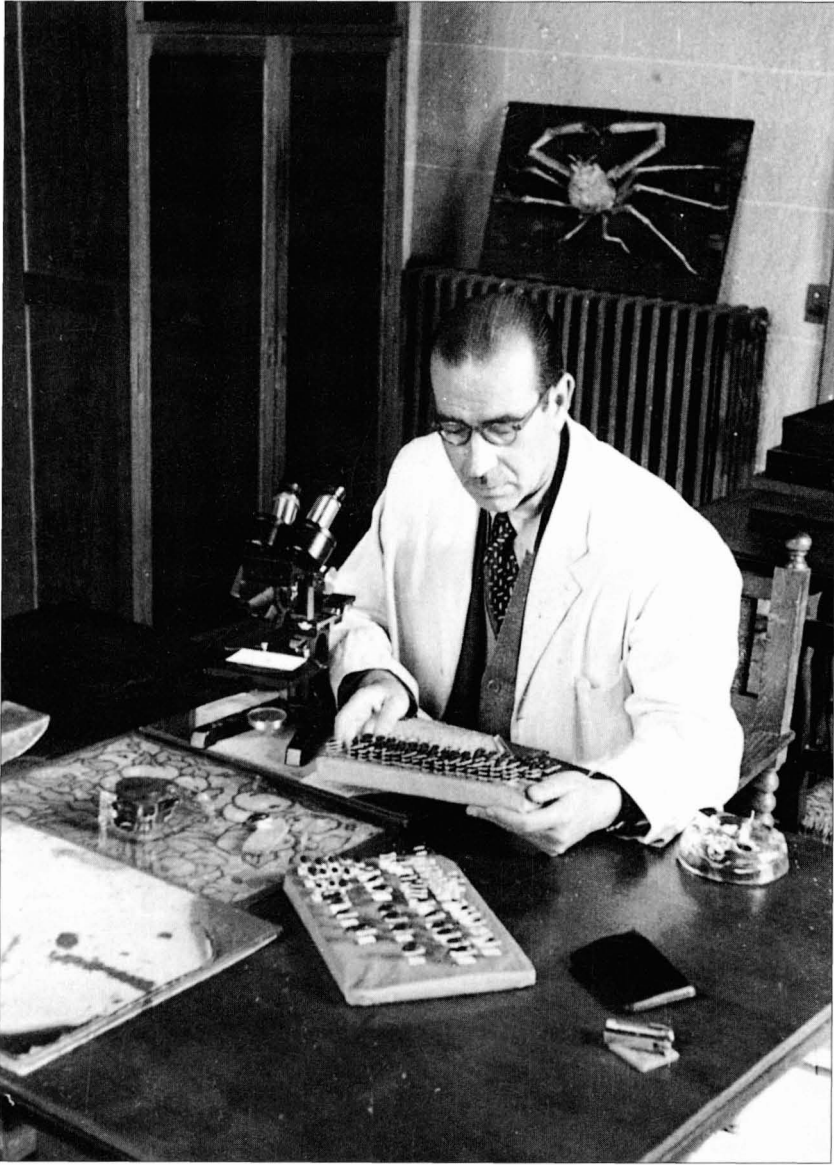

Fig. 3. Francesc Español, l'any 1956, revisant una sèrie de tenebrionids al seu laboratori del Museu de Zoologia. Hom pot veure, a part de les planxes de tenebrionids, la seva aleshores inseparable petaca de tabac, i la lupa binocular Reichert comprada feia poc.

allunyades, tot publicant treballs sobre *Solskya* del Paquistà, o *Gondwanocrypticus* de Veneçuela, o sobre el sorprenent nou gènere i espècie *Atahualpina peruviana*, del Perú. Ahora, el seu interès per la fauna

insular el portà a estudiar també la fauna dels petits illots del nostre litoral, del que en són prova els seus treballs sobre les Illes Columbrets, sobre les illes Medes, o sobre l'illa Plana o Nova Tabarca.

La direcció del Museu i l'etapa de docència a la Universitat

L'any 1966 F. Español es nomenat formalment director del Museu de Zoologia. Té 58 anys i es troba en un moment de plenitud en la seva carrera. És el moment de la descoberta de l'*Ildobates neboti*, del seu pas a l'estudi de tenebrionids exòtics, i de l'embranchida inicial en les investigacions sobre anòbids. Tres anys després, el 1969, ingressa com a membre de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona. Serà el primer reconeixement d'importància en la seva carrera. La memòria de presentació no sorprèn ningú: *Fauna cavernícola de España*, on fa una síntesi dels coneixements biospeleològics ibero-balears des d'un punt de vista biogeogràfic.

El discurs de contestació correrà a càrrec de R. Margalef, i constituirà una de les semblances més afectuoses i lúcides que s'han fet sobre F. Español⁽¹³⁾. Cal llegir-lo.

És en aquesta època que té lloc el seu pas com a docent a la Universitat de Barcelona. El Departament de Zoologia de la Facultat de Biologia li demanà que prengués al seu càrrec l'assignatura de Zoologia II (Artròpodes) que s'estudiava al tercer curs de la llicenciatura en biologia. Español va accedir a la petició, i des del 1970 fins al 1975 va impartir l'assignatura esmentada. Per tal de no interferir amb la seva feina normal al Museu de Zoologia, les classes les feia de vuit a nou del matí, però, malgrat l'hora un xic intempestiva, les classes eren plenes, i àdhuc hi anaven estudiants de cursos superiors que ja havien superat

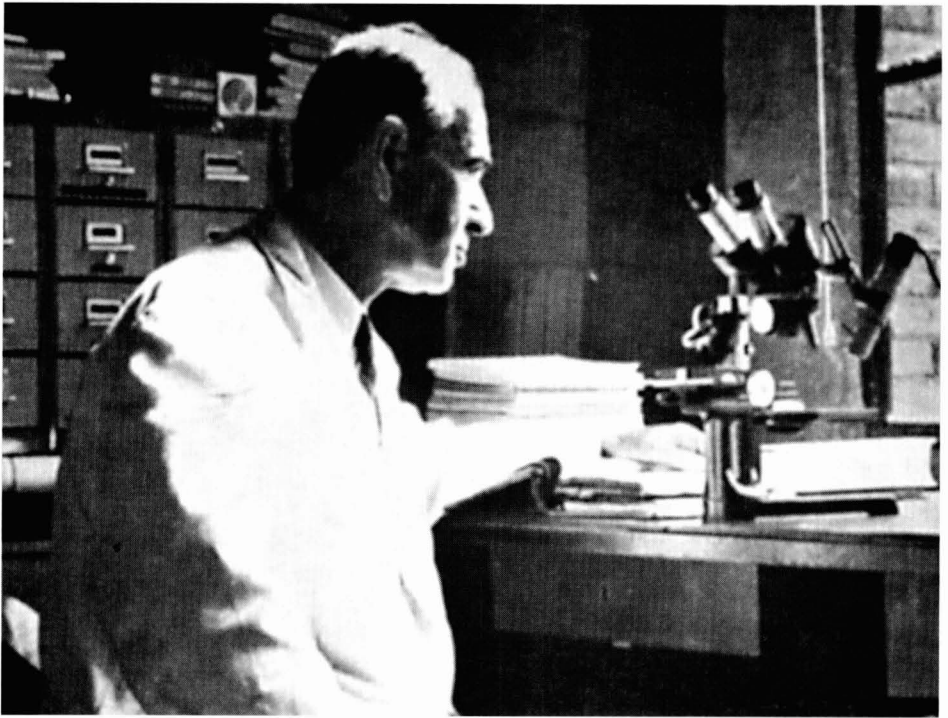

Fig. 4. Francesc Español al Museu de Zoologia a principis de la dècada de 1970. Al costat, la fotogènica lupa Reichert. Malgrat que es tractava d'un instrument modern i amb bones prestacions, Español sempre s'estimà més treballar amb la "seva" vella lupa Zeiss dels anys 20.

l'assignatura per poder gaudir del mestratge d'Espanol. I és que, com feia amb els deixebles que anaven a veure'l al Museu, transmetia amb una tal facilitat el seu entusiasme pel món dels insectes, que les seves classes es convertien en veritables vivències d'allò que explicava⁽¹⁴⁾.

El 1972 fou l'any de la represa de la Institució Catalana d'Història Natural. L'artífex de l'operació fou Ramón Folch, i com a primera providència calia constituir una Junta Gestora provisional que tingués cura d'estructurar de vell nou l'organització de la Institució. Es tractava d'una feina poc agraïda per a la que calia un president emblemàtic, i F. Español acceptà el repte. No solament fou el president de la Junta Provisional, constituïda el 18 d'abril de 1972, sinó que també accedí a presidir el Consell Directiu Ordinari d'aquesta segona etapa, que es constituí el 6 de desembre del mateix any. F. Español era aleshores un home de 65 anys, però el seu entusiasme i esperit de servei eren els d'un jove, exactament com els de la rejuenida Institució que reprenia amb il·lusió el nou camí⁽¹⁵⁾.

En aquesta època arribaren altres reconeixements, principalment del món espeleològic i excursionista, de la gent amb qui Español tingué, potser, un tracte més amistós i continuat. Així, rep la medalla de la Tercera Assemblea Nacional d'Espeleologia, la medalla de la Universitat d'Olomouc, amb motiu del VI Congrés Internacional d'Espeleologia (1973), la medalla d'argent de la "Federación Española de Montañismo" (1974) o la consideració de membre honorari de la Secció d'Investigacions Subterrànies, del Centre Excursionista de Terrassa (1974)⁽³⁾. D'altra banda, la revista *Graellsia* li dedicà un volum d'homenatge (1975)⁽¹⁶⁾.

Aquests honors, però, no l'aparten de la feina de cada dia, i entre finals dels 60 i finals dels 70 segueix incansable la seva tasca investigadora. Els cavernícoles segueixen essent objectes predilectes dels seus estudis, i transcendeix la península ibèrica per descriure nous gèneres i espècies de les coves del Marroc, com el notable caràbid *Subilsia senenti*, del Gran Atlas Central. A més, la seva activitat no és limitada al laboratori, sinó que encara té prou voluntat per fer exploracions espeleològiques, si més no fins l'agost del 1974 en què, gairebé septuagenari, visitava la cova del Janet, a la Serra

de Llaberia. L'octubre de 1976 tingué l'humor d'afegir-se amb la seva esposa Josefina a la representació catalana en un pesadíssim viatge en autocar de Barcelona a Marbella, per participar en el IV Congrés Nacional d'Espeleologia, i presentar una síntesi sobre coleòpters cavernícoles d'Andalusia.

Els treballs sobre anòbids comencen a ser nombrosos i aporten importants novetats taxonòmiques. Arriba a descriure una vintena de gèneres nous, provinents dels quatre continents, en un afany continuat d'endregar l'ordenació d'aquesta família de coleòpters. Per contra, els treballs sobre tenebrioníids minven sensiblement, tot i que encara té temps per a estudiar i publicar els capturats per J. Mateu al massís de l'Ennedi, un dels darrers reductes saharians que quedaven per explorar des del punt de vista entomològic⁽⁷⁾.

La jubilació reglamentària i els darrers anys

L'any 1977 li arriba la jubilació reglamentària. F. Español té 70 anys però es troba amb força i entusiasme per seguir treballant com sempre, pel Museu de Zoologia bufen altres vents, i tot plegat fa que no acabi de pair bé la situació. Serà, ben segur, un dels episodis més tristos de la seva vida.

Com a contrapunt, es multipliquen els actes de reconeixement i d'homenatge. Podem destacar la "Encomienda con placa de Alfonso X el Sabio", concedida per Sa Majestat Joan Carles I, Rei d'Espanya (1978), un article d'homenatge al *Butlletí de la Institució Catalana d'Història Natural* (1978)⁽¹⁷⁾, la falcata ibero-ilergeta de l'Institut d'Estudis Ilerdencs (1978), la placa dels companys del Museu de Zoologia (1979), la medalla dels Amics dels Museus de Catalunya (1980), la placa de la Federació Catalana d'Espeleologia (1981), l'homenatge de l'Escola Catalana d'Espeleologia i la Diputació de Barcelona (1981)⁽¹⁸⁾, la investidura de Doctor Honoris Causa per la Universitat Autònoma de Barcelona (1982)⁽¹⁹⁾, el nomenament de Professor Emèrit Honorari de la Universitat de Barcelona (1982)⁽¹¹⁾, la dedicatòria d'un volum d'homenatge de la Societat Catalana de Lepidopterologia (1982)⁽²⁰⁾, la distinció com a Soci d'Honor de la "Asociación Española de Entomología" (1983), la medalla Narcís Monturiol de la Generalitat de Catalunya

Fig. 5. Homenatge de l'Associació Europea d'Entomologia a Jacques Nègre, el setembre de 1989. Asseguts, d'esquerra a dreta, F. Español, J. Nègre i J. Vives. Dempeus, d'esquerra a dreta, J. Ribes, E. Vives, O. Escolà, A. Viñolas, X. Vázquez, X. Bellés, C. Ascaso, M. Blas i T. Yélamos.

(1984), la placa-homenatge de l'Espeleologia espanyola amb motiu del IX Congrés Internacional d'Espeleologia, celebrat a Barcelona (1986), el nomenament de Soci d'Honor de la "Sociedad Hispano-americana de Lepidopterologia" (1986), la Presidència honorífica de l'Associació Europea de Coleopterologia (1987), o l'homenatge que li reté l'Institut d'Estudis Vallencs, i la ciutat de Valls, amb l'edició d'un volum especial de la revista *Quaderns de Vilaniu* (1988) que ha esdevingut una referència obligada per a l'estudi biogràfic de F. Español⁽²¹⁾.

D'aquesta sèrie d'homenatges tal vegada escau destacar-ne els fets pel món espeleològic, i els del món universitari. Dels primers fou particularment emotiu el que li reté la Federació Catalana d'Espeleologia, en

complicitat amb la Diputació de Barcelona, l'any 1981. Tota l'espeleologia catalana, i sense que faltés cap dels seus deixebles biospeleòlegs, es reuniren a la Saló de Sant Jordi del Palau de la Generalitat per a manifestar-li, una vegada més, el seu afecte i el seu agraïment⁽¹⁸⁾. A part dels regals de rigor, la Federació Catalana d'Espeleologia publicà una edició facsímil dels seus treballs biospeleològics, un volum de 680 pàgines, amb el títol *Francesc Español, 50 anys d'obra biospeleològica*, precedit per un inoblidable pròleg de R. Margalef⁽²²⁾. El primer dels homenatges del món universitari vingué propiciat pel Departament de Zoologia de la Universitat de Barcelona, quan Enrique Gadea, director del mateix, formalitzà el 1980 la sol·licitud del títol de Professor Emèrit

Honorari per a F. Español, nomenament que li fou lliurat el l'acte d'obertura del curs acadèmic de 1982. La investidura de Doctor Honoris Causa per la Universitat Autònoma de Barcelona tingué lloc el maig de 1982. El discurs que llegí, amb el títol, *El meu treball entomològic i bioespeleològic* té el valor d'una autobiografia científica resumida, vista dels seus 80 anys estant⁽¹⁹⁾.

Ni el disgust de la jubilació, ni la satisfacció dels homenatges, no l'apartaren de les recerques entomològiques. La fauna cavernícola seguirà essent objecte principal dels seus treballs. El 1979 crea, en el sí de la Institució Catalana d'Història Natural, la Comissió de Biospeleologia, que comença a treballar en una revisió de la fauna cavernícola del País Basc. En aquesta revisió, que es publicà el 1980, a part de F. Español, hi intervingueren Xavier Bellés, Marina Blas, Jordi Comas, Oleguer Escolà, Joan Estany, Maria Rambla, Carles Ribera, Antoni Serra, Maria Cristina Vicente i Eduard Vives, components de l'esmentada Comissió. La darrera actuació d'Español en un congrés serà en el IX Congrés Internacional d'Espeleologia, celebrat a Barcelona el 1986. Entretant, però, seguí publicant descripcions de noves espècies i treballs de síntesi fins al final. De fet, deixà un treball inèdit amb la descripció d'un nou coleòpter cavernícola del gènere *Speleotyphlus*, que es publica ara pòstumament. Alhora, no deixà ni l'estudi dels tenebrionids ni el dels anòbids, en el que l'any 1984 publicà la nota número 100, sense comptar les revisions i altres treballs sobre aquesta família que aparegueren a part fins a mitjans dels anys 90. Un exemple n'és la magnífica monografia sobre els anòbids ibèrics que fou editada el 1992 dins la recentment iniciada sèrie *Fauna Ibérica*, o bé les investigacions iniciades el 1991 sobre anòbids de l'Àfrica Austral, de les que preparà 8 treballs.

De fet, des de principis dels anys 80 ja havia començat a publicar sistemàticament en col·laboració amb els seus deixebles i col·legues més propers, començant per O. Escolà, i seguint amb X. Bellés, A. Viñolas, J. Ribes, J. Comas, E. Vives, P. Oromí, T. Yélamos o M. Blas. Sol o en col·laboració, continuà treballant fins al final, tot i que en els darrers anys es queixava sovint de la pèrdua de vista i de pols, la qual cosa li impedia fer les

disseccions i observacions usuals en les seves investigacions. Tanmateix, les facultats intel·lectuals i la memòria no les perdé pràcticament en cap moment, la qual cosa li permeté seguir les tertúlies entomològiques gairebé fins al darrer dels seus dies. Tenia 91 anys quan, sense estar cansat de viure, morí la matinada del 29 de juny de 1999.

Homenatge

Fins no fa pas massa temps, si més no en el camp de la recerca científica, aquest era un país de singularitats. El paisatge era pla i monòton, tan sols esquitxat, ara i adés, per algunes eminències. En el camp de l'Entomologia, Francesc Español era una de les poques que hi havia. Avui les coses han canviat considerablement i hem passat de les singularitats a la diversitat d'investigadors, és a dir, a allò que gairebé podríem qualificar de normalitat, una situació a la què, paradoxalment, sembla tan difícil d'arribar. Poc amic dels mots grandiloqüents i de la hipèrbole, F. Español segurament voldria ser recordat, sobretot, pel paper catalitzador que jugà, i que derivà en la notable diversitat d'entomòlegs i naturalistes que tenim avui.

És pertinent subratllar que aquest important paper catalitzador l'exercí en unes condicions difícils, com ja hem vist. Malgrat tot, va saber encarrilar a nombrosos joves motivats per la història natural. Si més no a Catalunya, la major part dels entomòlegs avui en actiu han (hem) passat, en un moment o altre, per la guia d'Español. I és que no era fàcil establir relació amb ell i dedicar-se a una altra cosa que no fos l'Entomologia. Tal era la seva passió –aquest és el mot exacte– pel món dels insectes, que inevitablement es traduïa en una aclaparadora transmissió d'entusiasme a tot aquell que l'envoltava, de manera que quedava atrapat sense remei en aquest món. La seva personalitat carismàtica i el seu esperit de complicitat propicià, a més, que la diversitat d'entomòlegs –un món certament més complex que el dels insectes– mantingués una cohesió duradora, i es suscités treballs conjunts de col·laboració interdisciplinària. Un altre pas important envers aquella precària normalitat que encara hauríem de recordar.

Els entomòlegs de tot arreu el recordaran

per la qualitat de les seves aportacions. La característica més emblemàtica dels seus estudis de sistemàtica, segurament, fou la sàvia prudència. Les nombroses peces noves que afegí al sistema (arribà a descriure 426 espècies o subespècies i 85 gèneres o subgèneres)⁽²³⁾, no feren sinó conferir-li una estabilitat més gran. Això té un mèrit especial ja que la inestabilitat de la nomenclatura ha estat sempre una de les plagues de la sistemàtica biològica. En biospeleologia fou un pioner clarivident. L'edifici conceptual on avui ens aixopluguem descansa damunt dels sòlids fonaments que ell va bastir durant gairebé 70 anys. En poques paraules, les contribucions d'Espanol són un llegat objectivament valuós que queda indissolublement sumat a la història positiva de les especialitats en què treballà.

Els seus amics el recordarem per tot el temps que ens regalà, pel seu entusiasme aclaparador i per la seva energia de treball, pel seu consell a temps, personal o professional, per la seva insubornable honestedat, per la seva entrançable modèstia, per la seva inesgotable generositat, per moltes altres coses difícils d'explicar amb paraules. Ens deixa un repte molt difícil: seguir el seu exemple.

Notes

(1) Les dades biogràfiques més personals de F. Español poden trobar-se a: RIBES, J., 1988. Apunts biogràfics. *Quaderns de Vilaniu*, 14: 3-8.

(2) L'obra biospeleològica ha estat analitzada a: BELLÉS, X., 1988. Dels *Trechus* als *Hydraphaenops*. L'obra biospeleològica del Dr. Francesc Español. *Quaderns de Vilaniu*, 14: 15-18.

(3) Les relacions de F. Español amb els naturalistes terrassencs han estat descrites a: VIVES, E., 1988. Relacions de Francesc Español amb el Centre Excursionista de Terrassa. *Quaderns de Vilaniu*, 14: 73-75.

(4) Les relacions de F. Español amb el "Museo Nacional de Ciencias Naturales" han estat analitzades a: COMPTE, A. 1988. Relacions de Francesc Español amb el Museu Nacional de Ciències Naturals de Madrid. *Quaderns de Vilaniu*, 14: 63-66.

(5) Les activitats de F. Español al Club Muntanyenc Barcelonès foren descrites a: MASRIERA, A., 1988. F. Español i Coll i la seva

activitat espeleològica al Club Muntanyenc Barcelonès. *Quaderns de Vilaniu*, 14: 67-70.

(6) Els treballs de F. Español sobre tenebrionids i anòbids han estat comentats a: BLAS, M., 1988. Els Anobiidae i els Tenebrionidae: contribució de F. Español a la taxonomia. *Quaderns de Vilaniu*, 14: 19-21.

(7) L'obra de F. Español en relació amb els coleòpters del Sàhara ha estat descrita a: MATEU, J., 1988. Francesc Español i l'Entomologia sahariana. *Quaderns de Vilaniu*, 14: 27-29.

(8) L'obra de F. Español sobre l'entomofauna de les Illes Canàries ha estat comentada a: OROMÍ, P., 1988. L'Entomologia canària en l'obra del Dr. Francesc Español. *Quaderns de Vilaniu*, 14: 31-33.

(9) L'origen i el desenvolupament de les reunions de zòlegs ha estat descrit a: BALCELLS, E., 1988. Relacions amb l'Institut d'Estudis Pirinencs. *Quaderns de Vilaniu*, 14: 45-52.

(10) Les relacions de F. Español amb l'Institut d'Estudis Pirinencs han estat analitzades a: BALCELLS, E., 1988. Relacions amb l'Institut d'Estudis Pirinencs. *Quaderns de Vilaniu*, 14: 45-52.

(11) Vegeu el treball: RIBERA, C. & SERRA, A., 1988. Relacions del Dr. Francesc Español amb el Departament de Zoologia de la Facultat de Biologia de la Universitat de Barcelona i l'Institut de Biologia Aplicada del CSIC. *Quaderns de Vilaniu*, 14: 53-54.

(12) Sobre els treballs d'Entomologia forestal i les relacions amb el "Servicio de Plagas Forestales" vegeu el treball: ROMANYK, N. & MONTÓYA, R., 1988. Francesc Español i l'Entomologia forestal. *Quaderns de Vilaniu*, 14: 23-26.

(13) La referència és: Fauna cavernícola de España. *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, 49: 309-337, 1969. Conté la memòria llegida per F. Español, acadèmic electe, i el discurs de contestació de R. Margalef, de caràcter biogràfic. També inclou la llista de publicacions de F. Español.

(14) La tasca docent de F. Español a la Universitat de Barcelona ha estat analitzada a: DURFORT, M., 1988. Francesc Español i la Universitat de Barcelona en el seu aspecte docent. *Quaderns de Vilaniu*, 14: 55-58.

(15) Les relacions de F. Español amb la Institució Catalana d'Història Natural han estat descrites a: MALUQUER, J., 1988. F. Español i la Institució Catalana d'Història Natural. *Quaderns de Vilaniu*, 14: 59-61.

(16) *Graellsia*, vol. 31, Madrid, 1975. Volum

dedicat a F. Español. Conté una biografia signada per R. Agenjo, que inclou la llista de publicacions de F. Español.

⁽¹⁷⁾ L'article en qüestió és: Francesc Español i Coll: entomòleg actiu i en actiu. *Butlletí de la Institució Catalana d'Història Natural*, 42:127-139, 1978. Es tracta d'una breu biografia signada per J. Gosàlbez, seguida de la llista de publicacions de F. Español.

⁽¹⁸⁾ Les relacions de F. Español amb la Federació d'Espeleologia, i l'homenatge de 1981 han estat descrites a: PÉREZ, P. i VIVES, S., 1988. El Dr. Español i la Federació d'Espeleologia. *Quaderns de Vilaniu*, 14: 71-72.

⁽¹⁹⁾ Vegeu: Universitat Autònoma de Barcelona. Doctor Honoris Causa, Francesc Español i Coll. Bellaterra, 1982. Conté el discurs llegit en la cerimònia d'investidura, sobre la seva obra entomològica i biospeleològica, la llista de les seves publicacions, i el discurs d'acollida d'A. de Haro.

⁽²⁰⁾ *Treballs de la Societat Catalana de Lepidopterologia*, vol. 5, Barcelona, 1982. Volum dedicat a F. Español. Conté una breu biografia signada per A. Masó i J. J. Pérez de Gregorio. El volum fou presentat al Museu

de Zoologia el gener de 1983.

⁽²¹⁾ *Quaderns de Vilaniu* (Miscel·lània de L'Alt Camp), vol. 14, Valls, 1988. Volum dedicat al Dr. Español amb 19 articles sobre diferents aspectes de la seva personalitat científica i humana. Vegeu les notes 1-12, 14, 15, 18.

⁽²²⁾ La referència és: *Francesc Español, 50 anys d'obra biospeleològica*. Escola Catalana d'Espeleologia. Federació Catalana d'Espeleologia, Barcelona, 1981. El volum reproduceix tots els treballs de biospeleologia que havia publicat i va precedit de l'esmentat pròleg de R. Margalef.

⁽²³⁾ La llista de tàxons descrits per Español ha estat recopilada a: VIÑOLAS, A., ESCOLÀ, O. & VIVES, J., 1995. Obra taxonòmica del Dr. Francesc Español. *Treballs del Museu de Zoologia*, 7: 1-110.

Una recopilació anterior fou feta per J. COMAS, 1988. Relació de tàxons descrits per Francesc Español. *Quaderns de Vilaniu*, 14: 77-88.

Xavier Bellés

Centre d'Investigació i Desenvolupament (CSIC)
Barcelona, octubre 1999